

Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied 1800-1940

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied 1800-1940

Proefschrift

ter verkrijging van het doctoraat in de
Economische Wetenschappen
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
Rector Magnificus, dr. D.F.J. Bosscher,
in het openbaar te verdedigen op
donderdag 29 november 2001
om 14.15 uur

door

Jan Francinus Voerman

geboren op 4 februari 1964
te Hoogeveen

Promotor:
Tweede promotor:
Leescommissie:

prof.dr. P. Kooij
prof.dr. M.G.J. Duijvendak
prof.dr. R.R. Fremdling
prof.dr. J. Oosterhaven
prof.dr. A.M. van der Woude

Inhoud

1	Inleiding	1
1.1	De (theoretische) kaders voor een regionale geschiedenis	2
1.1.1	Economische ontwikkeling, industrialisatie en de economische eenwording van Nederland in de 19e eeuw	2
1.1.2	Regio, regionale geografie, regionale geschiedenis	5
1.1.3	Verstedelijking, stad, stadsgeschiedenis	8
1.1.4	Centrale plaatsen en stedelijke netwerken	10
1.2	De probleemstelling	12
1.3	De opzet van het onderzoek: methoden en bronnen	14
1.4	De afbakening van het onderzoek in de tijd	16
1.4.1	De drie fases van economische ontwikkeling	16
1.5	De afbakening van het onderzoek in de ruimte	17
1.5.1	Het ontstaan van de gemeenten	18
2	Bedrijf en beroep vóór de industrialisatie 1800-1855	21
2.1	Inleiding	21
2.2	Infrastructuur: het waterwegennetwerk in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een reis per schip door het veengebied anno 1839	22
2.3	Bedrijf en beroep vóór de industrialisatie: bronnen	30
2.4	De ontwikkeling in drie basisbedrijfstakken: de turfgraverij, de landbouw en de (zee)scheepvaart	33
2.5	De fabrieksnijverheid in de eerste helft van de 19 ^e eeuw (1819-1856)	38
2.5.1	De fabrieken voor de plaatselijke en regionale markt	39
2.5.2	De fabrieken voor de bovenregionale markt	48
2.5.3	De werkgelegenheid in de fabrieksnijverheid	53
2.6	De ontwikkeling in de beroepsstructuur in Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten	54

- 2.7 Lokale verzorging, regionale verzorging en verzorgingsrayons 69
 - 2.7.1 Over ambachten en verzorgingsfunctie 71
 - 2.7.2 Instellingen: overheid, scholen, de krant en de markt 74
 - 2.7.3 Een analyse van het ruimtelijk patroon van verzorgingskernen 78
- 2.8 Analyse: structuur en conjunctuur. Van de (na-)Napoleontische depressie naar de 'roaring fifties' 82
 - 2.8.1 De wisselwerking tussen specialisatie en verzorgingsfunctie 82
 - 2.8.2 Verstedelijking? Stedelijke functies en morfologie in Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten 83

- 3 **Bedrijf en beroep tijdens de eerste industrialisatiefase 1855 - 1900** 95
 - 3.1 Inleiding 95
 - 3.2 Infrastructuur. Een reis door het veengebied anno 1889 95
 - 3.3 Bedrijf en beroep tijdens de eerste fase van de industrialisatie: bronnen 104
 - 3.4 De ontwikkelingen in de landbouw, de scheepvaart en de turfgraverij 105
 - 3.5 De industrialisatie tussen 1855 en 1900: de contouren van een specialisatiegebied 108
 - 3.5.1 De landbouwindustrieën 1855-1900 109
 - 3.5.2 De andere industrieën 1855-1900 113
 - 3.5.3 De kleinschalige 'fabrieken' na 1855 120
 - 3.5.4 De eerste industrialisatiefase: analyse van werkgelegenheid en vestigingsplaatsen 122
 - 3.6 De ontwikkeling in de beroepsstructuur tussen 1850 en 1900 133
 - 3.6.1 De ontwikkeling in de beroepsstructuur tussen 1850 en 1900 in Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten 133
 - 3.6.2 De ontwikkeling in de beroepsstructuur in Oude Pekela, Onstwedde en Wildervank 145
 - 3.7 De analyse van de verzorgende functies: lokale verzorgingsfuncties, bovenlokale verzorgingsfuncties en verzorgingsrayons 152
 - 3.7.1 De oververtegenwoordiging van de verzorgende beroepen 152
 - 3.7.2 De instellingen: rechtbanken, markten, onderwijs en de regionale kranten 154
 - 3.7.3 De verzorgingsrayons 158
 - 3.8 Analyse: structuurverandering; industrie en verzorging tussen de 'roaring fifties' en het 'fin de siècle' 159
 - 3.8.1 Verstedelijking tijdens de eerste fase van de industrialisatie? Stedelijke functies en morfologie in Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten 160

-
- 4 **Bedrijf en beroep tijdens de fase van verdergaande industrialisatie 1900 - 1940** 175
- 4.1 Inleiding 175
- 4.2 Infrastructuur. Een reis door het veengebied anno 1930 175
- 4.3 Bedrijf en beroep tijdens de fase van verdergaande industrialisatie: de bronnen 183
- 4.4 De ontwikkelingen in de landbouw, scheepvaart en turfgraverij 184
- 4.5 De verdergaande industrialisatie in een specialisatiegebied 1900-1940 188
- 4.5.1 De landbouwindustrieën 1900-1940 188
- 4.5.2 De scheepsbouw, de metaal- en machinenerijverheid, de steen- en de houtbewerkingsindustrie 1900-1940 194
- 4.5.3 De nieuwe industrieën 1900-1940 201
- 4.5.4 De groei van de werkgelegenheid in de industrie 212
- 4.5.5 De vestigingsplaatsen van de industrie 213
- 4.6 De ontwikkeling in de beroepsstructuur 1900-1940 223
- 4.6.1 De ontwikkeling in de beroepsstructuur van Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten 223
- 4.6.2 De ontwikkeling in de beroepsstructuur in Oude en Nieuwe Pekela, Onstwedde, Wildervank, 1900-1940 237
- 4.7 De analyse van de verzorgende functies: lokale verzorgingsfuncties, regionale verzorgingsfuncties en verzorgingsrayons 246
- 4.7.1 'Keuning revisited': Keunings hiërarchie der centrale plaatsen opnieuw onder de loep genomen 246
- 4.7.2 De instellingen: van het Assurantiekantoor naar het Ziekenhuis 248
- 4.7.3 De verzorgingsfuncties en de verzorgingsrayons 253
- 4.8 Analyse; nieuwe industrieën en verzorgingsfuncties tussen het 'fin de siècle' en het einde van het economisch 'laissez faire' 254
- 4.8.1 Verstedelijking tijdens de fase van verdergaande industrialisatie? Stedelijke functies en morfologie in Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten 255
- 5 **Beroep en inkomen gedurende het verstedelijkingsproces in Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten** 267
- 5.1 Inleiding 267
- 5.2 De inkomensstructuur 268
- 5.3 De beroepen met de laagste inkomens 272
- 5.4 De beroepen met de hoogste inkomens 279
- 5.5 De middengroepen op de inkomensladder 285

- 5.6 Naar een stedelijke sociale structuur? Een poging om te komen tot een ontwikkeling in de sociale structuur in Hoogezand, Sappemeer, Veendam en Winschoten 287
- 5.7 Wie woont waar? Ruimtelijke scheiding van beroeps- en inkomensgroepen in Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten? 290
- 5.8 De conclusie 307

- 6 **Bevolking in beweging: afstoting en aantrekking, deconcentratie en concentratie** 309
 - 6.1 Inleiding 309
 - 6.2 Een schets van de bevolkingsontwikkeling in het veengebied tussen 1600-1800 309
 - 6.3 De bevolkingsontwikkeling in het Oost-Groningse veengebied na 1800 311
 - 6.3.1 De factoren in de bevolkingsgroei 313
 - 6.3.2 De geboorten en overlijdens 313
 - 6.3.3 De migratiesaldi 315
 - 6.4 De bevolkingsverdeling binnen de gemeenten 326
 - 6.4.1 Hoogezand-Sappemeer: concentratie langs het Winschoterdiep en deconcentratie naar het westen 326
 - 6.4.2 Veendam: deconcentratie en concentratie 329
 - 6.4.3 Stadskanaal: de bevolkingsontwikkeling in een veenkolonie 331
 - 6.5 Conclusie: aantrekking en afstoting 333

- 7 **Het migratiepatroon rond Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten** 335
 - 7.1 Inleiding 335
 - 7.2 De theoretische kaders van het verschijnsel migratie 336
 - 7.3 De migratie vóór 1800: immigranten in de koloniën Veendam en Wildervank 340
 - 7.3.1 De immigratie vóór 1800: bronnen 340
 - 7.3.2 De herkomst van immigranten in Veendam en Wildervank 1656-1705 341
 - 7.4 De migratie in de eerste helft van de 19^e eeuw: Veendam en Winschoten 345
 - 7.4.1 De migratie in de eerste helft van de 19^e eeuw: de bronnen 345
 - 7.4.2 De migratie via geboorteplaatsen van gezinshoofden: een nadeel van een methode 345

- 7.4.3 Het migratiepatroon van en naar Veendam en Winschoten in de eerste helft van de 19^e eeuw: geboorteplaatsen en bestemmingen 346
- 7.5 Het migratiepatroon tijdens de industrialisatie: aansluiting op de buitenwereld? 355
 - 7.5.1 De migratie na 1850: de bronnen 355
 - 7.5.2 De migratiestromen van en naar Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Winschoten na 1850 356
 - 7.5.3 Een samenhangend stedelijk subsysteem in Oost-Groningen? 388
- 7.6 De conclusie uit de ontwikkeling in het migratiepatroon 390

8 Conclusie 392

Bijlagen 405

- Bijlage A.1: De fabrieks- en ambachtsnijverheid in 1819 en 1856 406
- Bijlage A.2: De ambachtsnijverheid in 1856 en 1901 424
- Bijlage B: De beroepsstructuur 425
 - Bijlage B.1: De beroepsstructuur van gezinshoofden per nederzetting 426
 - Bijlage B.2: De steekproefgroottes van de structuuranalyses en van de beroepsstructuurbestanden op basis van andere bronnen 450
 - Bijlage B.3: De werkwijze om te komen tot de complete beroepsstructuur, zoals gepresenteerd in de hoofdttekst 451
 - Bijlage B.4: De beroepsstructuur van Meeden, Muntendam en Zuidbroek in 1930 en 1947 460
- Bijlage C: De gemeenten in het Oost-Groningse veengebied en de bevolkingsomvang in deze gemeenten in volkstellingsjaren 466
 - Bijlage C.1: Het chronologisch overzicht van gemeentelijke grenswijzigingen in het veengebied van Groningen vanaf 1811 466
 - Bijlage C.2: De bevolkingsomvang 1795-1971 met index naar 1795 467
- Bijlage D: De herkomst van gezinshoofden in Sappemeer, Veendam en Winschoten 470

Noten 476

Archivalia 523

Literatuur 525

Register persoons- en plaatsnamen 545

Summary 550

Lijst van tabellen, grafieken, kaarten en figuren

Tabellen:

- 2.1.1 De beroepsstructuur van gezinshoofden in enkele nederzettingen binnen het kwartier Gorecht en Sappemeer in percentages, 1807
- 2.1.2 De beroepsstructuur van gezinshoofden in enkele nederzettingen binnen het kwartier Winschoten in percentages, 1807
- 2.1.3 De beroepsstructuur van gezinshoofden in Onstwedde binnen het kwartier Westerwolde in percentages, 1807
- 2.2. Het aantal arbeidsplaatsen in de landbouw in de gemeenten Veendam en Winschoten, 1815, 1829 en 1849
- 2.3.1 Het aantal werkzamen per 1000 inwoners in de fabrieken in 1819
- 2.3.2 Het aantal werkzamen per 1000 inwoners in de fabrieken in 1856
- 2.4 De aantallen en de indices (1819 = 100) van bedrijven, knechten en aantal arbeidsplaatsen in de fabrieks- en ambachtsnijveheid binnen de elf gemeenten van het Oost-Groningse veengebied in 1819 en 1856
- 2.5.1 De beroepsstructuur van de gemeente Hoogezand mannen 21 jaar en ouder in 1826 en 1849 in percentages
- 2.5.2 De beroepsstructuur van de gemeente Sappemeer in 1829 en 1849 in percentages
- 2.6 De beroepsstructuur van de gemeente Veendam in 1815, 1829 en 1849 in percentages
- 2.7 De beroepsstructuur van de gemeente Winschoten in 1815, 1829 en 1849 in percentages
- 2.8.1 Het aantal werkzamen per 1000 inwoners in enkele ambachten in 1819
- 2.8.2 Het aantal werkzamen per 1000 inwoners in enkele ambachten in 1856
- 3.1 Het aantal arbeidsplaatsen in de landbouwsector in Hoogezand, Sappemeer, Veendam en Winschoten

- 3.2 De aantallen arbeidsplaatsen in de fabrieks- en ambachtsnijverheid binnen de elf gemeenten van het Oost-Groningse veengebied in 1856 en 1901
 - 3.3.1 Het aantal aardappelmeelfabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in verschillende steekjaren
 - 3.3.2 Het aantal strokartonfabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in verschillende steekjaren
 - 3.3.3 Het aantal (likeur)stokerijen en branderijen en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in verschillende steekjaren
 - 3.3.4 Het aantal scheepswerven en het aantal werknemers op deze werven in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren
 - 3.3.4.1 De werkgelegenheid in de touwslagerijen, blokmakerijen, zeilmakerijen en mastenmakerijen in enkele steekjaren
 - 3.3.5 Het aantal machinefabrieken en ijzergieterijen e.a. en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren
 - 3.3.6 Het aantal steen- en pannenfabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren
 - 3.3.7 Het aantal houtzagerijen en overige fabrieken in de houtbewerkingsindustrie en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren
 - 3.3.8 Het aantal arbeidsplaatsen in de kleine fabrieksnijverheid in enkele steekjaren, met index naar 1856
- 3.4 Het aantal arbeidsplaatsen met index in verschillende bedrijfstakken en de bevolkingsgroei in het Oost-Groningse veengebied in 1856, 1871 en 1901; geïndiceerd op basis van 1856
 - 3.5.1 De beroepsstructuur van de gemeente Hoogezand in 1849, 1870, 1890 en 1900 in percentages en de daarop gebaseerde concentratiegetallen (c.g.) voor 1890 en 1900
 - 3.5.2 De beroepsstructuur van de gemeente Sappemeer in 1849, 1870, 1890 en 1900 in percentages en de daarop gebaseerde concentratiegetallen (c.g.) voor 1890 en 1900
- x.x.x De concentratiegetallen voor 'kleding en reiniging' en 'handel' aan het Winschoterdiep in de gemeente Hoogezand, 1889
- 3.6 De beroepsstructuur van de gemeente Veendam in 1849, 1870, 1890 en 1900 in percentages en de daarop gebaseerde concentratiegetallen (c.g.) voor 1890 en 1900
- x.x.x De concentratiegetallen voor 'kleding en reiniging', 'leder, wasdoek, rubber' en 'warenhandel' in Veendam-kern, 1889

-
- 3.7 De beroepsstructuur van de gemeente Winschoten in 1849, 1870, 1890 en 1900 in percentages en de daarop gebaseerde concentratiegetallen (c.g.) voor 1890 en 1900
- 3.8 De beroepsstructuur van de gemeente Oude Pekela in 1890 en 1900 in percentages en de bijbehorende concentratiegetallen
- 3.9 De beroepsstructuur van de gemeente Onstwedde in 1890 en 1900 in percentages en de bijbehorende concentratiegetallen
- 3.10 De beroepsstructuur van de gemeente Wildervank in 1890 en 1900 in percentages en de bijbehorende concentratiegetallen
- 3.11 De concentratiegetallen voor enkele verzorgende bedrijfstakken in 1900
- 4.1 Het aantal arbeidsplaatsen in de landbouwsector
- 4.2 Het aantal arbeidsplaatsen in de scheepvaart in het veengebied
- 4.3 Het aantal arbeidsplaatsen in de turfgraverij in het veengebied
- 4.4 De aantallen arbeidsplaatsen in de fabrieks- en ambachtsnijverheid binnen de elf gemeenten van het Oost-Groningse veengebied
- 4.5.1 Het aantal aardappelmeelfabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in 1901 en 1930
- 4.5.2 Het aantal strokartonfabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in 1901 en 1930
- 4.5.3 Het aantal zuivelfabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren
- 4.5.4 Het aantal scheepswerven en het aantal werknemers op deze werven in het Oost-Groningse veengebied in 1901 en 1930
- 4.5.5 Het aantal machinefabrieken en ijzergieterijen e.a. en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren
- 4.5.6 Het aantal steen- en pannenfabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in 1901 en 1930
- 4.5.7 Het aantal houtzagerijen en overige fabrieken in de houtbewerkingsindustrie en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in 1901 en 1930
- 4.5.8 Het aantal dextrinefabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren
- 4.5.9 Het aantal kartonnage- en papierwarenfabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren
- 4.5.10 Het aantal brei-inrichtingen en tricotagefabrieken en het aantal werknemers op deze fabrieken in het Oost-Groningse veengebied in enkele steekjaren

- 4.5.11 Het aantal arbeidsplaatsen in verschillende bedrijfstakken in 1901 en 1930
- 4.6 Het aantal arbeidsplaatsen met index in verschillende bedrijfstakken en de bevolkingsgroei in het Oost-Groningse veengebied in 1901 en 1930; geïndiceerd naar 1901
- 4.7.1 De beroepsstructuur van de gemeente Hoogezand in 1900, 1910, 1930 en 1947 in percentages
- 4.7.2 De beroepsstructuur van de gemeente Sappemeer in 1900, 1910, 1930 en 1947 in percentages
- 4.7.3 De concentratiegetallen van de gemeenten Hoogezand (HZ) en Sappemeer (SA) in 1900, 1910, 1930 en 1947
- 4.8.1 De beroepsstructuur van de gemeente Veendam in 1900, 1910, 1930 en 1947 in percentages
- 4.8.2 De concentratiegetallen van de gemeente Veendam in 1900, 1910, 1930 en 1947
- 4.9.1 De beroepsstructuur van de gemeente Winschoten in 1900, 1910, 1930 en 1947 in percentages
- 4.9.2 De concentratiegetallen van de gemeente Winschoten in 1900, 1910, 1930 en 1947
- 4.10.1 De beroepsstructuur van de gemeente Oude Pekela in 1900, 1930 en 1947 in percentages en de bijbehorende concentratiegetallen (c.g.)
- 4.10.2 De beroepsstructuur van de gemeente Nieuwe Pekela in 1900, 1930 en 1947 in percentages en de bijbehorende concentratiegetallen (c.g.)
- 4.11.1 De beroepsstructuur van de gemeente Onstwedde in 1900, 1930 en 1947 in percentages en de bijbehorende concentratiegetallen (c.g.)
- 4.11.2 De beroepsstructuur van de gemeente Wildervank in 1900, 1930 en 1947 in percentages en de bijbehorende concentratiegetallen (c.g.)
- 4.11.3 De percentages en concentratiegetallen (c.g.) Stadskanaal voor enkele bedrijfstakken
- 4.11.4 De percentages en concentratiegetallen (c.g.) van dorp Wildervank voor enkele bedrijfstakken
- 4.12 Het aantal inwoners per winkeleenheid en verzorgingseenheid in de regio Groningen
- 4.13 Het aantal werkzame personen bij verschillende bedrijfsgroepen in de dienstensector en de nijverheid per 1000 inwoners in 1930
- 5.1 De gemiddelde posities in de hoofdelijke omslag (gp), de standaarddeviaties (sd) en de percentages (%) van verschillende groepen gezinshoofden in de gemeente Hoogezand
- 5.2 De gemiddelde posities in de hoofdelijke omslag (gp), de standaarddeviaties (sd) en de percentages (%) van verschillende groepen gezinshoofden in de gemeente Sappemeer

- 5.3 De gemiddelde posities in de hoofdelijke omslag (gp), de standaarddeviaties (sd) en de percentages (%) van verschillende groepen gezinshoofden in de gemeente Veendam
- 5.4 De gemiddelde posities in de hoofdelijke omslag (gp), de standaarddeviaties (sd) en de percentages (%) van verschillende groepen gezinshoofden in de gemeente Winschoten
- x.x.x De sociale structuur van de gemeenten Hoogezand, Sappemeer, Veendam en Winschoten in 1850 en 1910
- 6.1 De bevolkingsaantallen en de groei-index van de kerspelen Hoogezand, Kropswolde en Sappemeer
- 6.2 De bevolkingsverdeling per nederzetting in de gemeente Hoogezand 1837-1947
- 6.3 De bevolkingsverdeling per nederzetting in de gemeente Veendam 1815-1947
- 6.4 De bevolkingsverdeling per nederzetting in de gemeente Wildervank 1815-1947
- 6.5 De bevolkingsverdeling per nederzetting(sgroep) in de gemeente Onstwedde 1815-1947

Grafieken:

- 6.1 jaarlijkse groeivoet van de bevolking in verschillende tijdvakken tussen 1795 en 1947
- 6.2.1 jaarlijks gemiddelde geboorteoverschotten en migratiesaldi in het Oost-Groningse veengebied 1815-1940
- 6.2.2 jaarlijks gemiddelde migratiesaldi per 1000 inwoners in het veengebied, het kleigebied en de stad Groningen
- 6.3.1 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1815-1829
- 6.3.2 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1830-1839
- 6.3.3 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1840-1849
- 6.3.4 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1850-1859
- 6.3.5 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1860-1869
- 6.3.6 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1870-1879
- 6.3.7 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1880-1889
- 6.3.8 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1890-1899
- 6.3.9 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1900-1909
- 6.3.10 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1910-1920
- 6.3.11 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1921-1930
- 6.3.12 geboorteoverschotten en migratiesaldi 1931-1940
- 7.1.1 herkomst bruiden en bruidegoms. Veendam en Wildervank 1656-1665
- 7.1.2 herkomst bruiden en bruidegoms. Veendam en Wildervank 1666-1675

- 7.1.3 herkomst bruiden en bruidegoms. Veendam en Wildervank 1676-1685
- 7.1.4 herkomst bruiden en bruidegoms. Veendam en Wildervank 1686-1695
- 7.1.5 herkomst bruiden en bruidegoms. Veendam en Wildervank 1696-1705
- 7.2.1 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Veendam-kern 1815
- 7.2.2 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Winschoten 1815
- 7.2.3 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Veendam 1829
- 7.2.4 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Veendam 1849
- 7.2.5 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Winschoten 1829
- 7.2.6 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Winschoten 1849
- 7.2.7 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Winschoten 1815-1826
- 7.2.8 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Veendam 1815-1821
- 7.3.1 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Hoogezand 1849
- 7.3.2 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Hoogezand 1869
- 7.3.3 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Hoogezand 1889
- 7.3.4 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Hoogezand 1909
- 7.3.5 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Sappemeer 1849
- 7.3.6 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Sappemeer 1869
- 7.3.7 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Sappemeer 1889
- 7.3.8 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Sappemeer 1909
- 7.3.9 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Hoogezand 1850-1859
- 7.3.10 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Hoogezand 1870-1879
- 7.3.11 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Hoogezand 1890-1899
- 7.3.12 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Hoogezand 1910-1921
- 7.3.13 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Sappemeer 1850-1859
- 7.3.14 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Sappemeer 1870-1879
- 7.3.15 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Sappemeer 1890-1899
- 7.3.16 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Sappemeer 1910-1921
- 7.4.1 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Veendam 1849
- 7.4.2 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Veendam 1869
- 7.4.3 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Veendam 1889
- 7.4.4 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Veendam 1909
- 7.4.5 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Veendam 1850-1859
- 7.4.6 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Veendam 1870-1879
- 7.4.7 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Veendam 1890-1899
- 7.4.8 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Veendam 1910-1921
- 7.5.1 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Winschoten 1849
- 7.5.2 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Winschoten 1869
- 7.5.3 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Winschoten 1889
- 7.5.4 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Winschoten 1909
- 7.5.5 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Winschoten 1850-1859
- 7.5.6 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Winschoten 1870-1879

- 7.5.7 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Winschoten 1890-1899
 7.5.8 bestemmingen emigrant-gezinshoofden Winschoten 1910-1921
 D.1 geboorteplaatsen immigrant-gezinshoofden Sappemeer 1829
 D.2 herkomst gezinshoofden Sappemeer 1880-1889
 D.3 herkomst gezinshoofden Sappemeer 1900-1909
 D.4 herkomst gezinshoofden Veendam 1801-1815
 D.5 herkomst gezinshoofden Veendam 1860-1869
 D.6 herkomst gezinshoofden Winschoten 1860-1869
 D.7 herkomst gezinshoofden Winschoten 1880-1889
 D.8 herkomst gezinshoofden Winschoten 1900-1909

Kaarten:

- 1.1 Het Oost-Groningse veengebied
 1.2 Gemeentekaart Hoogezand 1867
 1.3 Gemeentekaart Sappemeer 1867
 1.4 Gemeentekaart Veendam 1867
 1.5 Gemeentekaart Winschoten 1867
 2.1.1 Hoogezand-Sappemeer 1827/1831
 2.1.2 Hoogezand-Sappemeer 1850
 2.1.3 Hoogezand-Sappemeer stratenplan 1850
 2.2.1 Veendam 1818
 2.2.2 Veendam 1850
 2.2.3 Veendam stratenplan 1850
 2.3.1 Winschoten 1823
 2.3.2 Winschoten 1850
 2.3.3 Winschoten stratenplan 1850
 3.1 Aardappelmeelfabrieken in 1896
 3.2 Strokartonfabrieken in 1896
 3.3 Scheepswerven in 1891
 3.4 Metaal- en machinefabrieken in 1901
 3.5 Steen- en glasfabrieken in 1901
 3.6 Fabrieken in de houtbewerking in 1901
 3.7.1 Hoogezand-Sappemeer 1850
 3.7.2 Hoogezand-Sappemeer 1900
 3.7.3 Hoogezand-Sappemeer stratenplan 1900
 3.8.1 Veendam 1850
 3.8.2 Veendam 1900
 3.8.3 Veendam stratenplan 1900
 3.9.1 Winschoten 1850
 3.9.2 Winschoten 1900
 3.9.3 Winschoten stratenplan 1900
 4.1 Aardappelmeelfabrieken in 1930

- 4.2 Strokartonfabrieken in 1930
- 4.3 Scheepswerven in 1930
- 4.4 Metaalbedrijven en machinefabrieken in 1930
- 4.5 Steen- en glasfabrieken in 1930
- 4.6 Houtbewerkingsindustrieën in 1930
- 4.7 Dextrine-, kartonnage- en papierwarenfabrieken in 1930
- 4.8 Tricotagefabrieken, brei-inrichtingen en overige fabrieken in 1930
- 4.9.1 Hoogezand-Sappemeer 1900
- 4.9.2 Hoogezand-Sappemeer 1940
- 4.9.3 Hoogezand-Sappemeer stratenplan 1940
- 4.10.1 Veendam 1900
- 4.10.2 Veendam 1940
- 4.10.3 Veendam stratenplan 1940
- 4.11.1 Winschoten 1900
- 4.11.2 Winschoten 1940
- 4.11.3 Winschoten stratenplan 1940

De gemeentekaarten 1.2 t/m 1.5 zijn ontleend aan Kuyper, *Gemeente-atlas van Groningen*

De basiskaarten van de kaarten 2.1.1, 2.1.2, 2.1.3, 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 3.7.1, 3.7.2, 3.7.3, 3.8.1, 3.8.2, 3.8.3, 3.9.1, 3.9.2, 3.9.3, 4.9.1, 4.9.2, 4.9.3, 4.10.1, 4.10.2, 4.10.3, 4.11.1, 4.11.2 en 4.11.3 zijn ontleend aan: Panman en Harkema, *Hoogezand-Sappemeer. Gemeentebescrijving, Veendam. Gemeentebescrijving en Winschoten. Gemeentebescrijving*. Deze kaarten zijn door de auteur aangepast aan de situatie van straten, pleinen en waterwegen van het betreffende jaar. De invulling van de kaarten 2.1.1, 2.2.1 en 2.3.1 is door de auteur gedaan aan de hand van de eerste kadastrale minuutplannen: Hoogezand 1827, Sappemeer 1831, Veendam 1818 en Winschoten 1823. De overige kaarten zijn ingevuld aan de hand van de kaarten die zijn gepubliceerd in de gemeentebescrijvingen van Harkema en Panman (zie hierboven) en gecorrigeerd aan de hand van de *Historische atlas van Nederland 1850-1855.*, de *Historische atlas van Groningen. Chromotopografische kaart des Rijks 1 : 25.000.* en *Gids voor Veendam*.

De basiskaarten van de kaarten 3.1 t/m 3.6 en 4.1 t/m 4.8 zijn gemaakt door de auteur. De invulling is gedaan aan de hand van Keuning, *De Groninger Veenkoloniën.* en de gemeenteverslagen van Hoogezand, Meeden, Muntendam, Nieuwe Pekela, Onstwedde, Oude Pekela, Sappemeer, Veendam, Wildervank, Winschoten en Zuidbroek, de adresboeken van Veendam 1924 en Winschoten 1930 en *Historische atlas van Groningen. Chromotopografische kaart des Rijks 1 : 25.000.*

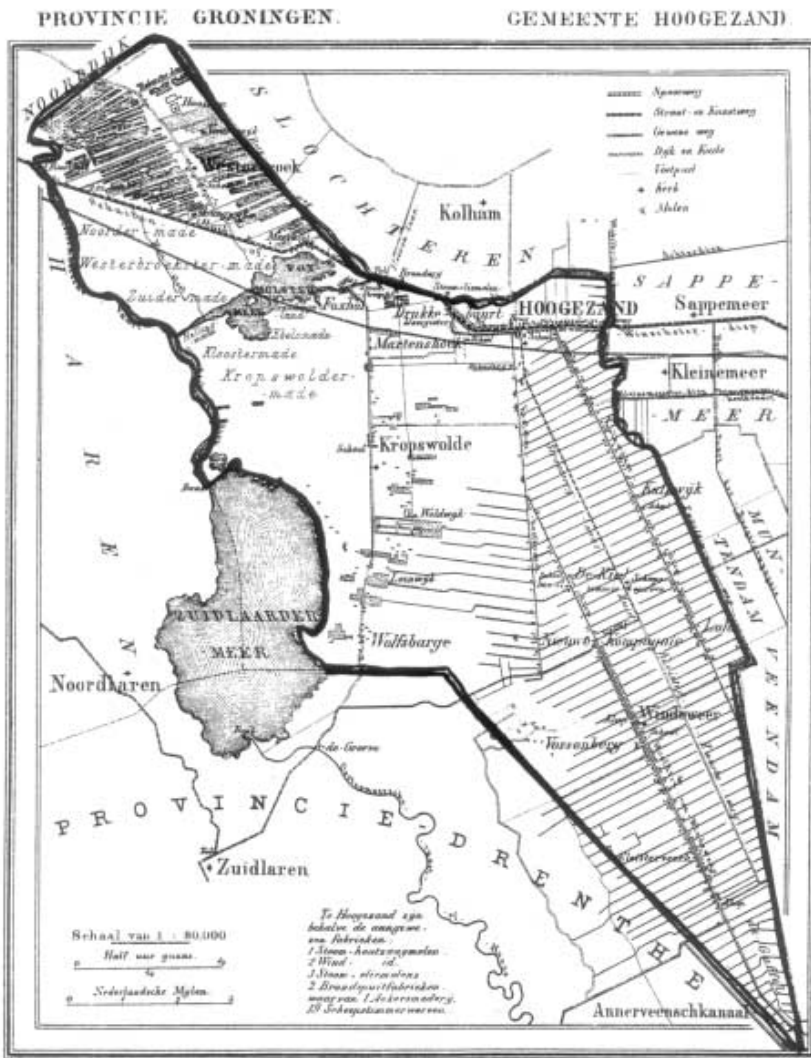
Figuren:

- 8.1 Schematische weergave verstedelijkende nederzettingen in het Oost-Groningse veengebied vanuit het perspectief van de leer der centrale plaatsen en het stedelijk netwerk systeem, toestand rond 1800
- 8.2 Schematische weergave verstedelijkende nederzettingen in het Oost-Groningse veengebied vanuit het perspectief van de leer der centrale plaatsen en het stedelijk netwerk systeem, toestand rond 1855
- 8.3 Schematische weergave verstedelijkende nederzettingen in het Oost-Groningse veengebied vanuit het perspectief van de leer der centrale plaatsen en het stedelijk netwerk systeem, toestand rond 1900
- 8.4 Schematische weergave verstedelijkende nederzettingen in het Oost-Groningse veengebied vanuit het perspectief van de leer der centrale plaatsen en het stedelijk netwerk systeem, toestand rond 1940

Kaart 1.1: het Oost-Groningse veengebied

Kaart 1.2: gemeente Hoogezand 1867

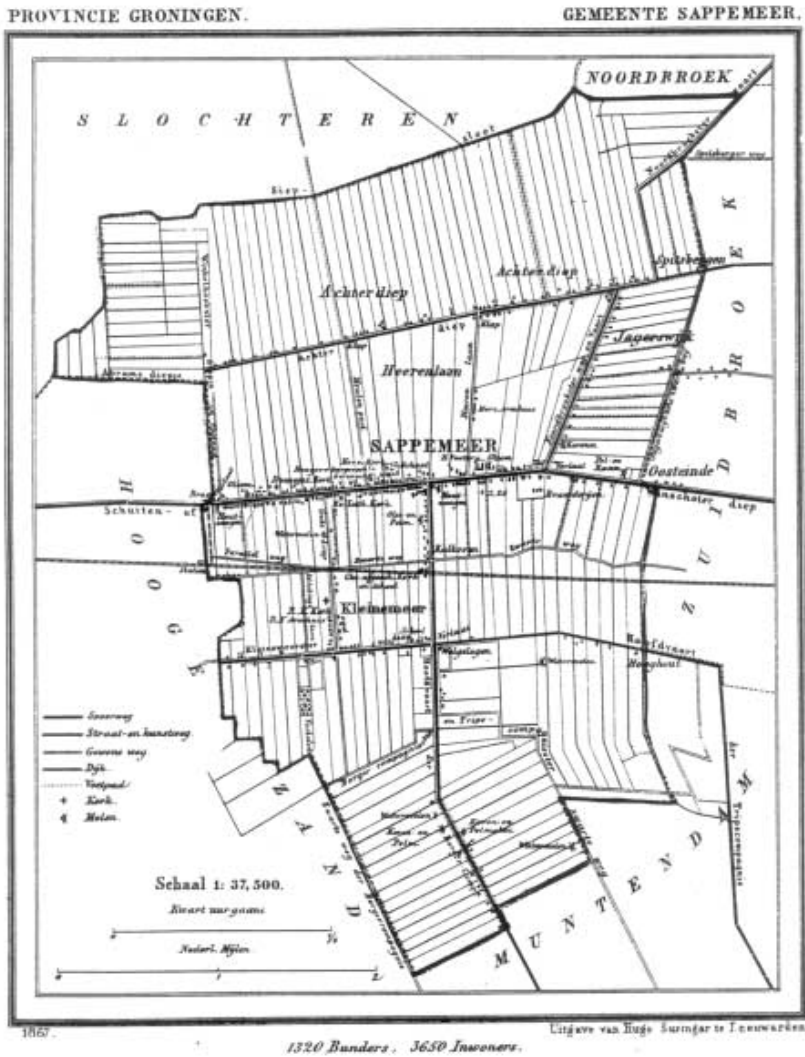

1867.

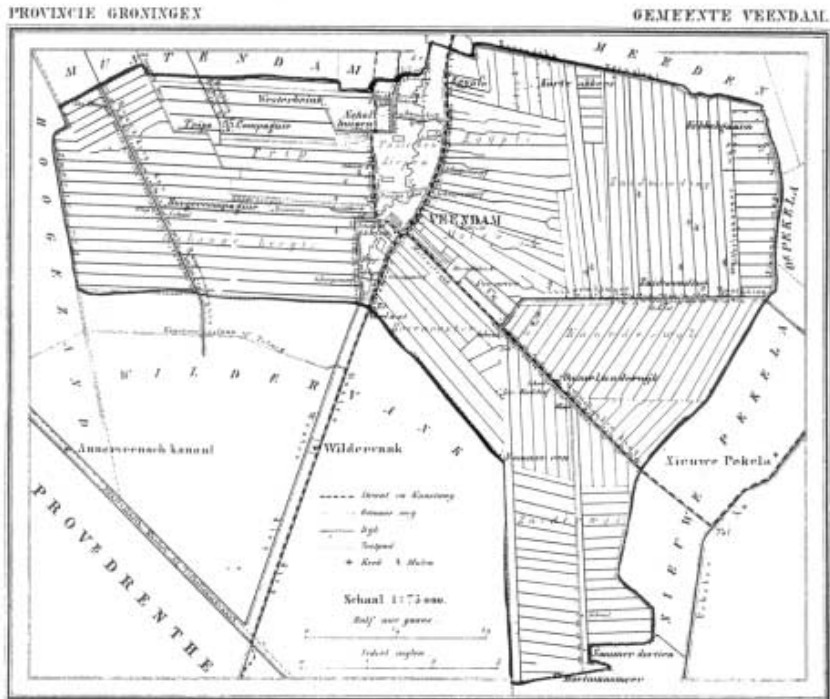
5794 Buiders. 8000 Inwoners.

Ligt van Hoop Surget te Leeswarden

Kaart 1.3: gemeente Sappemeer 1867

Kaart 1.4: gemeente Veendam 1867

1867 Banders. 9975 Inmessen

